

Вальтрауд Міттіх, південнотирольська журналістка, письменниця, народилася у 1946 році в австрійському гірському курорті Бад-Ішлі. Коли дівчинці було 6 років, мама переїхала з нею в Південний Тироль, який став для майбутньої авторки батьківщиною. Тут вона ходила до початкової школи в муніципалітеті Тоблах, у мальовничому стародавньому Брунеку навчалася в ліцеї, після закінчення якого вивчала мови й літератури в Падуанському університеті. Якийсь час викладала в Брунеку німецьку мову й історію. Виявила в собі потяг до літературної творчості і є на сьогодні авторкою дев'яти повістей. Роман-есей «Лист в Україну» віддала в друк перед самим початком повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Ти був «росіянином із Києва». Так мені сказала мама. І довгий-довгий час ти був для мене просто росіянином. Мій батько — росіянин. Крапка. Що ще казати. А тоді, цілком несподівано, несподівано і для скромної долі твоєї доньки, «росіянин» перетворився на українця. Знаю, знаю, Батьку, українці служили в Червоній армії. Я навіть знаю, що внаслідок географії тієї війни Україна в радянській Червоній армії була представлена понад усі пропорції. От тільки чи хочу я витлумачити це історично правильно? Я ніколи цього не прагнула. Я опиралася як могла, не бажаючи відкривати за маминою і твоєю історіями світову історію [...]

Була собі монархія. Вона називалася Австро-Угорщина.

Була собі коронна земля. Вона називалася Галичина.

Небо досі торкається землі. Нічого не закінчується. Нам, центральним європейцям, варто було б знати, що тут досі є спільна батьківщина. Я чула про це в Чернівцях, повторювала собі в думках, коли подорожувала краєм, і зрозуміла, що хотіла би бути вербою десь біля цих доріг. Тоді, можливо, мене торкнувся б Йозеф Рот чи Пауль Анчель, який назвав себе Целяном. Так, а він же кохав Іа Бахманн. Мені подобається бути там, де небо торкається землі. На це є, мабуть, якась причина. І все одно я того червоноармійця у своїй подорожі поховала [...]

У рік народження Йозефа Рота, 1894, коронний край Галичина і Володимирія був найбільшим коронним краєм австрійської частини Габсбурзької монархії. Я симпатизую зниклим країнам, саме вони завжди викликали моє зацікавлення й мій історичний інтерес. Мене притягає, зворушує, засмучує, але й ошчасливлює ця крихітка субстанцій, створених людьми. Адже врешті-решт сама я в полоні й у владі кордонів: проведення кордонів, порушення кордонів і зневаження кордонів. Я росла на кордоні — і в цьому сенсі так досі й не виросла. Мені подобаються тимчасові місця, місцевості, краї, де щось завершується лише на якийсь час, де провізоричність буквально висить у повітрі, а люди з кожним ковтком повітря вдихають і видихають тимчасовість [...]

ISBN 978-617-614-418-2

9 786176 144182

ВАЛЬТРАУД МІТТІХ ЛИСТ В УКРАЇНУ

ВАЛЬТРАУД МІТТІХ

ЛИСТ В УКРАЇНУ

Вальтрауд Міттіх

Лист в Україну

Переклала з німецької *Христина Назаркевич*

УДК 82-3
М 66

Міттіх Вальтрауд

Лист в Україну / Вальтрауд Міттіх ; пер. з нім. Христини Назаркевич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2023. – 280 с.

ISBN 978-617-614-418-2

Героїня есеїстичного роману «Лист в Україну», в якій упізнаємо риси й деталі біографії авторки, інтенсивно цікавиться Україною, маючи для цього особисті мотиви (її біологічним батьком був військовополонений офіцер родом з Києва), а водночас вбачаючи чимало паралелей між Україною та своєю батьківщиною – Південним Тиролем, автономною північно-італійською провінцією, понад 60 % населення якої вважає своєю рідною мовою німецьку. Відстежуючи асоціативні, нерідко полемічні повороти оповіді авторки, читачі зможуть збагатитися низкою типових для європейської історії сюжетів – від Середньовіччя з його видатним монархом Максиміліаном I до сучасних подій у змаганні південнотирольських діячів культури за збереження самобутньої культури регіону.

Gedruckt mit freundlicher Unterstützung der Autonomen Provinz Bozen – Südtirol

Видання здійснене за підтримки

Представництва Австрійської служби академічного обміну, м. Львів

oead
Представництво
у Львові

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

Авторська думка може не збігатися з офіційною позицією видавництва.

В дизайні обкладинки використано картину Александра Канольдта «Міст понад рікою Еч».

Ein Russe aus Kiew © edition laurin bei innsbruck university press, 2022

ISBN 978-617-614-418-2

© Книги – ХХІ, 2023, видання українською мовою

© Христина Назаркевич, 2023, переклад

© Анна Стюпіна, 2023, обкладинка

Є ще одне, одна таємниця, питання, яке не дає спокою все життя. Хто мій батько? Роздумуватиму про це до скону.

Вальтрауд Міттіх. *Прощання з Сереніссімою*

...я живу таким життям. Тепер іще не вповні таким, але колись пізніше...

Ольга Кобилянська. *Valse mélancolique*

Він переживав якусь ніби тугу за батьком і водночас знав, що батько більше не був вітчизною його душі.

Йозеф Рот. *Марш Радецького*
(переклад Євгенії Горевої)

Оприявнення – це те, заради чого ми живемо, навколо чого все й крутиться, оприявнуй, оповідай.

Філіп Рот

Усе наше існування визначене пережитими пригодами тих, що були перед нами.

Хорхе Фернандес. *Мама*

Про нас іще нічого не сказано. Ще не сказано.

«I colpevoli» – роман, у якому оповідається про життя покинутого батьком сина. У сім років син вирішує, що не бажає вже ніколи бачитися з батьком. Бо батько покинув дружину й сина сиротами заради іншої. Бо батько створив нову сім'ю і любив свою нову сім'ю. Вони не бачилися тридцять сім років, батькові вже шістдесят сім, а синові сорок чотири. Та якогось дня один із них відчиняє двері, а інший заходить.

Таких історій про батька й сина – безліч.

На черзі ще одна оповідь про батька й сина. Адже історії про батька й доньку – виняток. Треба, однак, поки не пізно, оповісти щось на кшталт легенди, що трапилася в парі «батько – донька». Розпочати історію. І це, очевидно, важко. Проте завдяки оповіді можливе поєднання. А щоб поєднатися, потрібно розпочати. Адже для кожного початку треба знайти початок – і донька просто береться до початку, щоб не виявилось надто пізно.

Другу історію про батька й сина написав чоловік, про якого майже нічого не відомо, крім того, що жив він десь у Греції в IV столітті перед Різдвом Христовим. Тож уже сама відсутність інформації про автора тієї історії пасуватиме наступній історії батька й доньки. Бо існування цього батька десь у Росії сумнівів фактично не викликає, а от позначення країни якраз сумнівне або,

інакше кажучи, непідтверджене. Але це аж ніяк не має стримувати батька й доньку від початку знайомства. Бо ж саме про це йдеться. Їм просто доведеться подолати незнання.

Отож грека того звали Евбулідом Мілетським, інформація щодо місця неперевірена, як, зрештою, не цілком певно, чи справді він ту історію написав, усе тут неперевірене й непевне, точнісінько як між тими двома, про кого тут ітиметься. Та й зрештою та історія Евбуліда – ніяка не історія, а свого роду софізм – ніби-доказ або навіть спантеличення. Таким чином історія ця не менш заплутана, ніж історія батька й доньки, у чому ми згодом переконаємося. Та й хіба може бути інакше після такого закрученого початку. Тож розгляньмо тепер цей софізм, чи як би нам той жанр найкраще назвати.

Той Евбулід запитує в уявного співрозмовника, припускаю – чоловічої статі: чи можеш ти впізнати свого батька? Відповідь: так. Евбулід показує йому чоловіка, накритого покривалом, і запитує: а цього накритого покривалом чоловіка ти можеш упізнати? Відповідь: ні. Евбулід йому на це: чоловік під покривалом – твій батько. Тож із цього виходить, що ти впізнаєш батька, але одночасно й не впізнаєш. І Евбулід виносить вирок. Чи, точніше, віртуальний вердикт.

А чи не могло б усе це послужити дороговказом для нашої історії? Як бачиш, Батьку, та й сам давно знаєш, і ми бачитимемо це впродовж листа щоразу виразніше, ми з тобою не самотні з такою історією. Вона ж так ніколи й не розпочалася в реальному житті чи в тому, що люди називають справжнім життям. Але тобі добре відомо, ну гаразд, я припускаю, що тобі відомо: так зване справжнє життя іноді – лише пропадає життя, просто прожите, щоб нікого не обтяжувати, прожите через

відчуття незручності. А, ну так, ось воно й прозвучало, це слово, слово «батько», стосовно тебе ніколи його не вживала, присоромлено замовчувала, сподіватимуся все ж, що не називатиму тебе так надто часто, що не передозовуватиму, бо ж завжди називання твого імені поєднувалося в мені з соромом.

Так немов я займаюся тут чимось другорядним чи навіть незручним, тож я знову змушена переконувати себе, що написане тут має стосунок ще до когось, окрім нас із тобою – батька й доньки. Я запитую себе, чи тему цього листа можна вважати питанням людськості (не зможу висловитися менш пафосно), питанням, яке займає всіх. Хіба більшість свого життя люди не носяться з іменем батька? Щоб не сказати: мучаться.

У цей довгий лист перетече багато з того, що вплинуло на моє життя, що зробило його прекрасним чи похмурим, тут багато-багато того, що я написала, – бо ж я стала немов письменницею, ось і перша інформація, яку ти отримаєш про мене від мене. Ти прочитаєш мою поезію, якісь принагідні тексти, нічого надто важливого, як на мою думку, але ти зможеш таким чином краще зрозуміти мене, думаю, батькові такі тексти мали би бути цікавими. Ще в листі будуть розповіді про подорожі, історичні екскурси, адже історія – моє улюблене заняття. А ті фрагменти, де я розповідатиму про своїх онучок, а твоїх правнучок, мабуть, розвеселять тебе. Вони заговорять тут своєю мовою. А ще будуть казки або розповіді для дітей. Не впевнена, що вони тебе зацікавлять. Зрештою, ти можеш пропустити їх. А от моя позиція щодо актуальних суспільно-політичних питань чи проблем тобі точно буде цікавою. У листі я доволі часто покликаюся на невеликий край, у якому живу, двомовний гірський край, батьківщину твоєї коханої, з якою

ти зачав дитину того холодного травня 1945 року. Мене. А було то в Австрії. Ось так. А тепер можемо поволі наближатися до з'ясування чи, краще, роз'яснення питання, чому в моєму листі так часто й одночасно так мало, ще й до того не надто компетентно, повідомлятиметься про одну конкретну країну, точніше державу, Україну.

До цієї інформації я додаватиму додаткові заголовки, бо ж ми обоє не знаємо, що саме відомо іншому або ж про що йому вже повідомили.

Україна, або ж держава, якої тоді не існувало

Що означає «тоді»? То був час, 1939 рік, щоб бути точною, коли моя мама, німецькомовна мешканка Південного Тиролю, громадянка Італії, змушена була вибирати, коли через домовленості двох диктаторів, Муссоліні й Гітлера, ця молода жінка мусила вирішити, де вона залишиться – у Південному Тиролі, в Італії, чи виїде до німецького Райху. Цей процес вибору громадянства називали тоді «оптацією». Доля закинула маму в район Зальцбурга, у Східну марку. Зрештою, я не можу знати, наскільки ти, Батьку, орієнтувався в історичних обставинах, в історичних умовах, маю на увазі, чи достатньо ти був освіченим у цьому сенсі.

Тоді існував могутній, величезний комуністичний Радянський Союз. То був переважно недобровільний союз із численними меншими й більшими країнами та етносами. Зокрема і з Україною.

Наприкінці війни мама познайомилася в Бад-Гойзерні Bad Gaisern, невеликому містечку в Зальцкаммергуті, з російським військовополоненим – з тобою – і, очевидно, покохала тебе. Як узагалі в таких умовах виникало кохання, чому і яким чином були можливими зустрічі – відповіді на ці запитання я своїм читачам дати не зможу.

Пояснити це міг би, мабуть, ти, Батьку. Надто пізно, усе це надто пізно. І знову й мови немає про хоч якийсь знання. Мені ж насправді потрібний усього лише невеликий російський чи німецький словничок того кохання. Що ти нашіптував їй на вухо, обіймаючи? Якщо мовчання моєї мами рівнозначне відсутності, то твоє мовчання і є відсутністю. У її південнотирольській родині знали тільки те, що батьком дитини, яку вона привезла з собою на селянське обійстя батьків, тобто моїм батьком, був росіянин, руссе. Ти.

Він був червоноармійцем. Красенем. Перша інформація – історично підтверджене знання, адже відомо, що Червона армія вступила в Австрію, так, здається, усі кажуть, у травні 1945 року. А про красеня сказала мені мама. Поза тим нічого більше не сказала. Що саме вона мала на увазі, кажучи мені це, незрозуміло. Отож ти, Батьку, був красенем. І від тебе завагітніла молода жінка. Ваші стосунки тривали достатньо довго, щоб ти дізнався про вагітність. Про це теж сказала мені мама. Ти мав намір, можливо, мама казала те, чого їй хотілося, але вона наполягала на тому, що ти мав намір легалізувати їхній зв'язок, коли війна закінчиться. Але, може, вона просто себе в цьому переконала. Тоді одруження було єдиною можливою формою або принаймні єдиною толерованою формою співжиття двох людей. Але таким, мабуть, було і твоє сприйняття світу. Божевільне сподівання на щастя – якими прекрасними і чистими були ті повітряні замки. Чистими, я не соромлюся вживати це словечко, Батьку.

Ти був «росіянином із Києва». Так мені сказала мама. І довгий-довгий час ти був для мене просто росіянином. Мій батько – росіянин. Крапка. Що ще казати. А тоді, цілком несподівано, несподівано і для скромної

долі твоєї доньки, «росіянин» перетворився на українця. Знаю, знаю, Батьку, українці служили в Червоній армії. Я навіть знаю, що внаслідок географії тієї війни Україна в радянській Червоній армії була представлена понад усі пропорції. От тільки чи хочу я витлумачити це історично правильно? Я ніколи цього не прагнула. Я опиралася як могла, не бажаючи відкривати за маминою і твоєю історіями світову історію. А тепер перестрибнімо назад у часі. Погляньмо на 1989 рік. Моїй мамі, твоїй коханій, матері твоєї доньки, на той час уже пішов восьмий десяток, тобі, мабуть, теж, та й мені зрештою вже було 43 роки, я мала двох дітей, прожила доволі багато, коли раптом розвалився гігантський Радянський Союз, цей окремий тодішній світ просто пішов на дно. І тепер там, на тому сході, потрібно було вигадувати новий світ. Виникали нові держави, ставали на ноги, просто були. І ця велика країна, Україна, сьогодні вона друга за розміром держава Європи, просто проголосила 1991 року свою незалежність. Як ти сприйняв цю зміну? Які емоції переживав? Дитиною і підлітком я щиро вірила в те, що ти вижив, що настане день, коли ти просто станеш на порозі нашого дому. Але повернімося до всіх тих країн: є чудова книжка саме про це, «Атлас зниклих країн у п'ятдесяти поштових марках». Вибач, це така характерна для мене звичка відволікатися. Мушу сказати (не використовуватиму тут слова «визнати», воно мені видається надто пишномовним, але мені й справді йдеться про визнання своєї рідної провини): за всі ці наступні роки, роки після 1991, я майже нічого не намагалася дізнатися про цю нову державу, твою країну, про її становлення, про її політичну й суспільну долю. Кажучи просто й без викрутасів: я не шукала жодної інформації. А мала б. Принаймні тепер, як видається, я так думаю,

Батьку. Мені сімдесят чотири роки. І це виклик для того теперішнього самоусвідомлення. Бо чого б інакше мені було грузнути тепер, через тридцять років після того, у цих безглузких пошуках тебе, Батьку? Адже, за винятком однієї спроби поїхати до Києва, яка так і не відбулася, хоча квиток я вже замовила, нічого й не було тоді. Отримавши якісь непереконливі медичні проти-показання, я так і не вирушила в цю подорож. Ось як я з тобою обходилася, Батьку, із твоєю і моєю долею. Непереконливо. Усе життя. Поки минулого року не вирушила в мандрівку. Мандрівку до Чернівців.

Батьку, я надішлю тобі в листі частини своїх записів про цю мандрівку, ну добре, не частини, я просто всі їх сюди впишу. Але перш ніж розпочати ділитися записами, хочу розповісти тобі історію життя однієї чернівчанки. Її життя глибоко зворушує мене, так само зворушують мене долі багатьох українців, від письменників до сьогоднішніх українських «баданток», так ми в моєму тримовному краї називаємо переважно українських доглядальниць за літніми та хворими людьми. Адже якась із цих доль могла бути моєю. По суті я пишу цього листа, бо завжди хотіла дізнатися, ким або ким інакшим, україркою, я можу уявити себе в думках, не публічно, абсолютно не публічно. І я цілком усвідомлюю, що перебуваю в полоні стереотипів, вважаючи, що більшість вихідців зі Східної Європи саме і є такими бадантами, доглядальниками, прибиральниками чи збирачами врожаю. У нас міцно засіла західна зверхність, ми ще поговоримо про це трохи далі.

А тепер повернімося до жінки, життя якої минуло в час, коли держави України, яка існує сьогодні, ще не було. Вона народилася 1874 року в Чернівцях, тоді це місто було

частиною Австро-Угорської імперії. Доля цієї єврейської жінки, те, що з нею трапилося, те, що вона зробила, чого добилася, що вистраждала, все це – символ жіночої долі. Долі жінок тут і сьогодні. Чи в Україні, чи деінде. Я цілком можу уявити, що ти, Батьку, не надто цікавився жіночими проблемами, але твою доньку ці питання цікавлять, тому – читай.

Її ім'я Марі Гольцер, дівоче прізвище Розенцвайг-Роде Marie Holzer, geborene Rosenzweig-Rode. Я звернула на неї увагу, коли довго і ґрунтовно перечитувала матеріали, пов'язані з Чернівцями. Згодом ти дізнаєшся, чому я зацікавилася Чернівцями. Про Марі Гольцер і сьогодні переважно не знають. Ця жінка познайомилася з лейтенантом цісарсько-королівської армії та, покохавши його, поїхала за ним на інший край монархії, у Прагу, Іннсбрук і Грац. Вона працювала журналісткою, публіцисткою, партійною функціонеркою, була членкинею жіночого крайового комітету Тиролю, соціал-демократкою, однією з перших феміністок. Її голос – це голос жінки, яка була в авангарді в багатьох ділянках. Та насамперед вона боролася за світ, за його зміну на соціально кращий. Марі Розенцвайг-Роде походила з асимільованої єврейської буржуазної родини. Вона та її семеро братів і сестер мали щасливе дитинство і юність у Чернівцях. Сім'я була заможна й освічена, батько – банкір і письменник, прихильник асимільованого єврейства, зорієнтованого на німецьку культуру. У двадцять років вона познайомилася з офіцером австрійської армії Гансом Гольцером, вони одружилися, у них народилося троє дітей. Сім'я переїхала спочатку до Праги. Саме там жінка почала публікувати свої твори під іменем Марі Гольцер, зокрема для експресіоністичного часопису «Акція» «Aktion». Писала фейлетони, прозові мініатюри та численні рецензії на

літературні новинки. На щось більше в неї як у матері трьох дітей, здається, просто не вистачало часу. Всюди, де лиш могла, вона займала активну позицію щодо захисту прав жінок, захисту можливості самим визначати своє життя й освіту. 1915 року сім'я переїхала до Іннсбрука. Ганса Гольцера підвищили тим часом до рангу полковника генерального штабу, він отримав дворянський титул. Марі Гольцер далі писала для часописів, наприклад, для «Іннсбрукських новин». Вона критикувала Пангерманський союз, який саме міцнішав, виступала за виборче право для жінок і покращені умови праці для робітників. А полковник Гольцер натомість утратив після Першої світової війни не лише титул, авторитет, значення, але й основну частину доходів. Непоеднуваність життєвих позицій цієї подружньої пари ставала все очевиднішою. Марі Гольцер наполягала на розлученні. Офіцер Ганс Гольцер не дозволив справі дійти до розлучення, застосувавши зброю. У червні 1924 року Гольцер застрелив дружину, а тоді застрелився сам.

Жіночі проблеми, Батьку, і це неважко припустити, не були близькими твоєму чоловічому поколінню. Офіцер Ганс Гольцер і офіцер Червоної армії, ви обидва в одній лізі, чи не так? Але, можливо, я несправедлива до тебе, і того неймовірно холодного травня ти не скористався тією молодого жінкою, а відчував до неї щось, неначе любов.

Я б хотіла бути, як та далека країна, що її тобі тут описую. Я б хотіла вирости поруч із батьком, який народився там, в очах якого відбиваються ці простори й погляд якого нічим не обмежений. У вухах якого в дитинстві гучало тихе шарудіння рівнини. В очах якого затрималися кольори вітру, і він малював їх на папері, співаючи при цьому пісню вітру. Пісню рівнин. Мешканець рівнини. Бо на гори я вже дивитися не можу.

Про країну

Ця місцевість рівнинно розпростерлася між Львовом і Чернівцями. Поля чорних соняхів забули вже свою золоту пору. 80 відсотків урожаю соняшників на континенті збирають в Україні. Вони завжди повертаються за сонцем, вони стали символом боротьби за свободу в цій країні. А хатини хиляться до землі, не знаю чому. Монотонність краєвиду пожвавлюють лінії високовольтних передач. Але це не важливо. Говорити треба про яблуневі сади, у яких дерева важкі від плодів і гнуться під вітром. Про те, як синє небо стає загрозливо темним і сірим. Щоправда, це було в іншій країні. Говорити треба про берези на узбіччі і про спорожнілий дитячий майданчик. Берези мають значення. Мені воно не відоме. Відома мені тільки Буковина, край, у якому багато буків. Цей край не чужий мені. Адже небо торкається на видноколі зелених полів. Урожай гарбузів зібрано – і вони лежать помаранчевими купами довкола. Без них ця місцевість видавалася б порожньою. Непотрібною видається й залізнична колія, що тягнеться самотою крізь ландшафт. Але думка про те, що потяг таки колись приїде, тішить. А гуси, гуси... Вони біліють і додають відчуття щастя. Дими з картоплиння, гуси, меланхолія і золоті куполи на тлі неба. Та й загалом мені подобається розпізнавати

повноту майбутнього щастя. У досі не готових новобудовах, що зводилися колись за польські злоті, ніхто не живе. Мешканці з'являться, щойно постаріють і перестануть працювати. Поля частково не засіяні, бо земля досі належить державі. Але, може, так і краще.

Була собі монархія. Вона називалася Австро-Угорщина.

Була собі коронна земля. Вона називалася Галичина.

Небо досі торкається землі. Нічого не закінчується. Нам, центральним європейцям, варто було б знати, що тут досі є спільна батьківщина. Я чула про це в Чернівцях, повторювала собі в думках, коли подорожувала краєм, і зрозуміла, що хотіла би бути вербою десь біля цих доріг. Тоді, можливо, мене торкнувся б Йозеф Рот чи Пауль Анчель, який назвав себе Целяном. Так, а він же кохав Іа Бахманн*. Мені подобається бути там, де небо торкається землі. На це є, мабуть, якась причина. І все одно я того червоноармійця у своїй подорожі поховала.

Миле бажання. Не моє. Поховати. Згадалася фраза Целяна: «Моїм найбільшим бажанням є поїхати в Росію, додому». І це при тому, що з Росією все не так просто, адже той червоноармієць був українцем.

Я просто хочу продовжити оповідь для тебе про ті зниклі краї, до яких належить і Галичина. Її ми на європейських картах уже не бачимо. Після розпаду Австро-Угорщини, після численних конфліктів і воєн східна частина Галичини сьогодні належить до України, а західна – до Польщі. Йозеф Рот, якого я тут уже вдруге згадую, і ти ще часто бачитимеш це ім'я в моєму листі,

* Див. видану 2012 року у видавництві «Книги – XXI» збірку листування Інгеборг Бахманн і Пауля Целяна у перекладі Лариси Цибенко й Петра Рихла (тут і далі: *прим. перекл.*).

називав Галичину своєрідним проміжним краєм, світом між відсталістю й поступом, світом сливе безмежного культурного розмаїття, світом, у якому юдейство досягло вершини свого розвитку, а відтак було знищене, – табір смерті Аушвіц теж був у тодішній Галичині. У рік народження Йозефа Рота, 1894, коронний край Галичина і Володимирія був найбільшим коронним краєм австрійської частини Габсбурзької монархії. Я симпатизую зниклим країнам, саме вони завжди викликали моє зацікавлення й мій історичний інтерес. Мене притягає, зворушує, засмучує, але й ошчасливорює ця крихкість субстанцій, створених людьми. Адже врешті-решт сама я в полоні й у владі кордонів: проведення кордонів, порушення кордонів і зневаження кордонів. Я росла на кордоні – і в цьому сенсі так досі й не виросла. Мені подобаються тимчасові місця, місцевості, краї, де щось завершується лише на якийсь час, де провізоричність буквально висить у повітрі, а люди з кожним ковтком повітря вдихають і видихають тимчасовість.

Невеликий край, у якому я живу, Батьку, власне і є, певно, таким краєм, принаймні я тут часто бачу те, що мені хочеться бачити. Ми згодом ще поговоримо про це, але ще не тепер. Тепер я продовжу оповідь про свою подорож до твого й мого краю.

«В рамці дзеркала заднього виду, яке ти звеш ретровізором».

Я прочитала цей фрагмент речення під час літературного читання в ізраелітському храмі Чернівців – садгорській синагозі. Садгора розташована вісім кілометрів за межами колишніх Чернівців. Тоді вона була єврейським штетлем. Це речення читала молода українська письменниця Катерина Калитко. Читала німецькою. Я вперше бачила її – і чомусь мені запам'яталася саме ця фраза.

А крім неї, ще один поетичний рядок: «Ну не можна ж, правда, вічно жити й не дорослішати», а насамкінець такий: «Люди частково живі», здається, то вже була інша українка, не пригадую імені, але запам'яталося її обличчя. Але й воно в пам'яті розпливається, можливо, через солодке вино й медові яблука, що їх подавав працівник синагоги. Дивно зворушливий ритуал у відбудованій за американські гроші будівлі, яку відчиняють для літературного фестивалю, заповненого ностальгійними туристами й такими ж письменниками.

Я геть нічого не знаю про тебе, тож зовсім нічого не знаю про те, яке в тебе було ставлення до євреїв, однак той край тоді, коли ти молодим побував у ньому, а я припускаю, що ти, мабуть, одноліток моєї мами, тобто народився десь 1917 року; коли вона завагітніла від тебе, тобі було років 25, до чого я веду, 1943 року вже залишилося зовсім мало євреїв, адже з німецькою окупацією почалися єврейські погроми, тож, повторюся, я не знаю, яким було твоє ставлення до євреїв. Але це так – зауваження на маргінесі, а я розповім далі про ту подорож, про Чернівці і про єврейських поетів у Чернівцях.

Повертаючись до ностальгійних туристів, тих, які сумують за Австро-Угорщиною, і таких самих літераторів, я запитую себе: що тут розігрується? Запитую себе, дивлячись услід довготелесому швейцарцеві. Він справді велетенського зросту. Наступного дня я слухатиму, як він читатиме з «Кіпер – це я»^{*} у Бельвю, він читає швейцарською німецькою, якої ніхто тут не розуміє, його український перекладач дотепний, трохи схожий на

^{*} Ідеться про швейцарського автора Педро Ленца і його книжку, видану в «Книгах – XXI».

того футболіста, про якого читає. На мою думку. Бо ж насправді я не розумію ані української, ані швейцарської німецької. Але яке це має значення? Бельвю, принаймні зовні, – розкішна будівля з австрійського періоду, і на балконі, який виходить на ратушу, я ще раз запитую себе: що тут розігрується? І яка роль призначена мені, чи, може, я сама обрала собі роль?

Що ж, закінчу пояснювати тут про мою дещо дивацьку натуру. Можливо, хоча б тобі це буде цікаво. Ой, ну що ти, звісно, я не збираюся for compliments fishen, це би було справді безглуздо. Адже не існує, хоча я в тому й не переконана стовідсотково, анітрішки якогось магічного впливу через твою відсутність або твою відсутню присутність.

Що справді загадково, так це те, що стільки людей прибуває сюди послухати про незбагненного чарівника слів, щуплого чернівецького єврея, якому тут присвячено цілотижневий фестиваль і якого по-справжньому не розуміють ані літератори, ані інші читачі.

З того часу як мені, старшокласниці, потрапив до рук тоненький томик поезій, мабуть, це було видавництво «Інзель», минуло понад шістдесят років. З тієї ж серії я досі маю збілочку поезій Тракля, а от збірка Целяна загубилася. І от я – нарешті (таке завжди трапляється надто пізно) – стою перед будинком, у якому він народився, спекотного вересневого дня слухаю в Чернівцях промову з нагоди 100-ліття Целяна й затримуюся на такому його поетичному рядку: «Через Краків / прибув ти, на Ангальтським / вокзалі / очам твоїм навстріч клубочився дим, / він був уже завтрашнім»*.

* Пауль Целан. Нічийна троянда. Поезії. Упор., пер. з нім., післямова та глосарій Петра Рихла. Чернівці: Книги – XXI, 2015. С. 139.

Він це написав значно пізніше, аж 1960 року. Їдучи в Париж у 1938 році, на проміжній берлінській залізничній станції Ангальтер Бангоф він бачив той дим. Цей і багато інших образів його енігматичної поезії я протягом усього життя вчила напам'ять, вони бринять мені у вухах, я люблю їх, і всі вони цієї миті зосереджуються в одній фразі, яку цього спекотного вересневого дня зачитує перед аудиторією з двох сотень людей, яка зібралася перед непоказним будинком у самому центрі Чернівців, український єврей. Целян, а ще Роза Ауслендер, теж чернівчанка, що народилася на 20 років раніше від Целяна, винайшли в цьому місті літератури нову поетичну мову. Я стою у вересневій спеці і слухаю декламацію поезій (так дивно чути її українською мовою), а місто зосереджується на цьому одному домі, а моє життя зосереджується на цій одній миті. Усе, чим людина може бути, могла би бути чи стала, усе це закладається в неповторний час між тринадцятим і шістнадцятим роком життя. У ці роки мені найбільше бракувало твоєї присутності, Батьку; відчалити з цієї колії можна кожної миті, і так, мабуть, і буде, мета – усвідомлювати шлях. Для дівчат постать батька властиво визначальна. «Ну не можна ж, правда, вічно жити й не дорослішати». І саме в ці роки зродилася моя любов до мови, моя поведеність на мові. Згодом на якийсь час ці почуття стихлилися. Однак слухати тут сповнену туги мову молодих українців перед будинком Целяна і в синагозі – мабуть, це й було моєю метою життя, не скажу, що цілком дорослого. І лише тепер я починаю розуміти, що мова Целяна, його новотвори не були написані, а виникли на краю багатомовної монархії, стали внутрішнім стимулом творити можливості мови мікрокосмосу, в якому живу я, мови італізованої, аж ніяк не чистої німецької, що не пристосовується до

багатої на можливості німецької мови. Не маю наміру виправдовувати чи захищати цю мову. Але й та німецька, якою Пауль Целян виступав, скажімо, на читаннях літературної Групи 47, була дивною, вивченою від Рільке та Тракля, то була німецька освічених чернівецьких євреїв. Тоді як післявоєнна німецька освічених німців була конкретно. Якось так. Я, мабуть, просто захищаю мою німецьку, німецьку Південного Тиролю, з усіма її діалектальними та італійськими чи, про мене, багатокультурними нашаруваннями. Німецька літературна критика не зауважувала полікультурності Пауля Целяна. Знову не зауважувала. Так ото ж. І поїздка в Чернівці стала подорожжю в мою власну біографію, біографію прожиту й не прожиту мною і, мабуть, спробою стати тією, якою я колись була.

І я ж не випадково запам'ятала собі фразу про ретро-візор. Ретро тепер модне. Для тих численних гостей фестивалю «Meridian», які приїхали до Чернівців заради Целяна. Приїхали туристичними автобусами, барвисте різномовне товариство. Ми – свідки історичного туризму, подорожей у часі з метою реконструкції власних історій минулого, ми маємо затримати час і проминання часу.

Реконструкція минулого. Я, мабуть, власне цим і займаюся.

Іноді я не розуміла свою бабусю, каже керівниця Чернівецької соціальної служби допомоги. Вона могла порозумітися на сімох мовах і нерідко в одному реченні змішувала відразу п'ять мов. Така бабуся – ідеальна для онуків, думала я собі, особливо коли вона надягає одночасно сім спідниць, як це робила бабуся в Грасса*, сім спідниць, під

* У «Бляшаному барабані».

якими дитина може заховатися й багато чого навчитися в цій схованці. Якщо мої відступи про мову недоречні, Батьку, можеш спокійно перестрибувати через них, просто я німецька літераторка. А в столиці коронної землі Буковині, а якийсь час – і в Галичині, мову міжетнічної комунікації, культуру німецької мови плекало єврейське населення. Як звучали Чернівці, скажімо, 1880 року? Російською і румунською, польською та українською, їдишем і німецькою, тут усі разом куховарили, пиячили на застіллях, кохали й танцювали. Шалений балаган, хаос, швидкість і прискорення, надмір і концентрація: саме так виникає ґрунт для зростання талантів, саме в таких місцях народжуються мовні самородки. Тут є готовність переходити межі: народжена у Чернівцях 1904 року Клара Блюм закохалася в Москві у китайського комуніста, театального режисера, поїхала за ним, однак він став жертвою комуністичних чисток, а вона взялася писати угодовську прозу і продовжувала кохати свого китайця все життя. У таких місцях народження, як Кларине, із наявного ґрунту проростають готовність ризикувати, прагнення пригод і, як результат, чудові книжки з чудовими назвами: «Пісня про Гонконг» Клари Блюм із Чернівців. Або Ольга Кобилянська, двомовна письменниця, яка писала німецькою і українською, померла 1942 року, феміністка. «Ці твої уявлення про вічно-жіночне...!» – каже в одному з текстів Кобилянської мисткиня до вчительки, додаючи, що ці уявлення такі вчительські. А потім каже: «...я живу таким життям. Тепер ще не вповні таким, але колись пізніше, як стану цілком своїм паном, розмахну крилами під небеса». Ця фраза неймовірно жіноча, Батьку, не знаю, чи можна краще окреслити тодішню ситуацію феміністки, письменниці, а отже, маргіналки, зрештою, ця фраза розповідає про нас, жінок, тут

і тепер, попри всі зміни на краще за цей час. Ця фраза супроводжує жінок усіх континентів і всіх кольорів шкіри. Але вона не є максимом, не є непорушним правилом. Та є й добра новина, у Чернівцях є вулиця Ольги Кобилянської. Це місто дуже літературне, хоча не виключено, та що там, цілком напевно тепер у твоїй країні відбуваються зміни у ситуації з жінками*.

Заради принципу гендерної рівності, та й просто тому, що мені подобається ця людина, хочу розповісти тобі про ще одного уродженця Чернівців. Як і інші, він – поліглот, його ім'я Грегор фон Реццорі, рік народження 1914, думаю, це більш-менш і твій рік народження. Його батько був австро-угорським чиновником у Чернівцях. Твій батько, Батьку, чиновником точно не був. Твоє ім'я звучить як українське чи як російське, з імені не зрозумієш, чи належала твоя сім'я до бюрократичної еліти. Я ще не називатиму твого імені на цьому етапі тексту, я ще не хочу вимовляти його або ж бачити написаним на папері. Надто довго твоє ім'я слугувало мені свого роду мантрою, я мала його в думках, бурмотіла його, наспівувала, очікуючи на мить, коли відчиняться двері і в них з'явиться постать. Але повернімося до Грегора фон Реццорі з Чернівців і до його чудового багатомовного габсбурзького імені. Упродовж сорока років він був журналістом без громадянства, бо після програної війни й розпаду Австро-Угорської монархії Буковина відійшла до Румунії. Паспорта боніван Реццорі не мав. Та він був талановитим оповідачем, його «Магребінські

* Якби ж авторка знала про всі зміни, які відбуваються і відбулися в Україні в ситуації з жінками, якби вона знала про українських письменниць, українських військових, українських парамедикинь, українських науковиць!

історії» я прочитала в 15 років. Я назавжди запам'ятала цю вигадану країну десь на Балканах. І, до речі, зауважила, що не довіряю бонівіанам повністю. Мені зроду не було легко вірити життєрадісним чоловікам. І відсутні батьки тільки продовжують такі наслідки.

Згадаю тут ще раз суміш народів, Габсбурзьку монархію і тих мовних самородків, яких народжують такого роду утворення. То – одна з моїх улюблених тем. Маю надію, що й тобі така тема цікава. А якщо ні, що ж: батьки мають уважно слухати своїх дітей. Мені не було в кого цього вимагати. Отож справа має такий вигляд: в Австро-Угорській монархії етноси не відігравали якоїсь значної ролі. Основу конституції 1867 року становили історичні країни та особистості. Розгляд концепції етносу як блюзнірства – не знаю, чи справді так міркував імператор Франц, радше за все – ні, та оскільки він був слабкодушним монархом, то заплющував очі багато на що, а позаяк його звернення завжди адресувалися «До моїх народів», то, погодьмося, це звучало трохи аристократично-глупувато. Він не заперечував проти існування теплиці «Чернівці», коли вона перейшла в його володіння, і поблажливо дозволяв їй проростати й далі. Якщо придивитися до монархії уважніше з віддалі в часі, яка щоразу зростає, то можна дечого там повчитися. Адже національні відмінності не були визначальним фактором впливу на політику Габсбургів у їхній поліетнічній імперії. Євреї, поляки, русини та інші могли порозумітися понад мовними кордонами, коли йшлося про захист здобутків чи прав. Сьогодні, 2020 року, ми маємо набагато більше клопотів з тим, щоб дозволити іншим залишатися собою. Чорний колір шкіри – досі гандж, правильний колір – білий, у питанні мов ми досягли трохи більше, проте, запровадивши єдину мову спілкування,

якою стає сьогоднішня англійська, теж не вхопиш Бога за бороду. Хоча б тому, що вислови на кшталт цього знижують або їх уже нікому розуміти. Згодом ми ще повернемося до цього, Батьку.

А поки що розгляньмо сьогоднішню Україну, якою я її побачила під час моєї подорожі.

У-країна – на краю Російської імперії*. В Україні поширений жарт: у нас три проблеми – погані дороги, багато дурнів, Росія. За що триматися після всіх цих подій: після Габсбурзького міфу, революцій, що зазнали невдачі, розпаду Союзу й після всіх змін потому? За що триматися після всього цього? Молитися, схиливши голову, біля Царських воріт у Львівському соборі? Багато хто так і робить. Ухвалює якісь тимчасові рішення. Поза тим, там корупція та комітет боротьби з корупцією, олігархи, скоробагатки і привілейовані можновладці, яких куди більше цікавлять сортові вина з Південного Тиролю, аніж їхні довгоногі коханки з підфарбованими червоними губами. Чи справді все так? На одному зі львівських ринків я знайомлюся з літньою, майже беззубою жінкою. Вона пропонує купити серветки, власноруч вишиті хрестиком. Ми починаємо бесіду англійською, незабаром виявляється, що вона добре розмовляє німецькою. Колись, за радянських часів, вона була інженеркою. Сьогодні її пенсія складає в перерахунку на європейську валюту 40 євро, а найбільший її клопіт – зростання цін на газ. Війна на Донбасі дорого коштує. Хтось мусить за це платити. Про цю війну ми, ти і я, ще

* На жаль, тут і далі нерідко авторка вкладає в уста оповідачки інформацію, поширювану в російських джерелах. Як не прикро це читати, але мусимо через перспективу цієї загалом дуже прихильної до України письменниці спробувати зрозуміти, який безлад панує в головах європейців щодо України.

не раз почуємо. Але не тепер, трохи згодом. У Львові я мала розмову зі студентом-богословом, який учиться в Українському католицькому університеті. Він заявив мені доволі недвозначно: УКУ – єдиний український університет, де студенти ніколи не платять за оцінки на іспитах. Не скажу, що такого немає в західних країнах. А тут усе тільки формується, вони ще навчаються, як зробити все краще. Хотіла написати «ми», Батьку, ми навчимося, але це безглуздо, я не звідси, та й ти – ні, вже ні. Проте відчуття причетності можна ж мати, правда? Це при тому, що я б дуже хотіла включити сюди поняття батьківщини, до якого маю більш ніж стримане ставлення. Але я б хотіла реабілітувати це поняття, пристосувати його в цьому листі до моїх потреб, та спочатку задовольнюся тут поняттям «внутрішня країна» Inneres Land, бо якщо скажу «краєвид душі», це звучатиме надто мелодраматично. Та я все одно не кажу «ми», кажу: вони навчаються нового мистецтва керувати країною. Вони ще тільки вчаться. А небо у Львові блакитне, воно стільки всього обіцяє цього дня. Вечірній вітерець повільно, невідступно й незворотно приносить те, що якраз розпочинається, уже розпочалося, приносить те, чим пересичені наші західні мізки: нудне життя без бажань*, флегматичну нудьгу.

Що я маю на увазі під «новим мистецтвом управляти країною»? Ось і наближається історичний курс, яким я вже погрожувала, доведеться тобі його витримати. Погоджуюся, що це сміховинно, але мені достатньо років, я й це вмію. Бо ж навіть самолюбство може стати

* Аллюзія на твір нобелівського лауреата 2019 року, австрійського письменника Петера Гандке «Wunschloses Unglück», який українською вийшов 1999 року в перекладі Олександра Плевако.

стимулом, а я хочу показати тобі, що твоя донька розумниця. Потреба надолуження, як видається, безмежна.

Мистецтво керувати країною, чи таке справді існує, чи може таке взагалі бути? І який би воно мало вигляд, якби існувало?

Мабуть, ознакою домодерного управління була довіра. Імператор, до якого я маю доволі близький стосунок, згодом, десь в іншому місці цього листа, поясню чому (про нього ще йтиметься тут доволі розлого), отож цей Максиміліан I із династії Габсбургів правив через осіб, яким довіряв. Зрештою, при імперських дворах не було регентів, які не мали б довірених осіб. До кола довірених осіб Максиміліана I належало 108 фахівців, експертів у різних царинах. Імператор мав щасливу руку при виборі довірених осіб. І, як видається, про випадки нелояльності при дворі нам нічого не відомо.

Кожний політик сьогодні також оточує себе штабом довірених осіб, радниками та експертами в різноманітних питаннях. Чи справді це так? Спочатку варто, мабуть, глянути уважніше на саме слово. Чи «довіра» – це почуття? Ні, радше позиція. А які споріднені слова пропонує німецька мова? Довірливо означає таємно, так, що про щось не знатимуть усі, не знатиме більшість. Кожна довірена особа отримує довірену їй інформацію. Довірливі стосунки означають добре знання когось чи чогось. Є й правителі, які не обов'язково або й узагалі не знають своїх довірених осіб. Якщо комусь надається кредит довіри, то цим самим така людина отримує додаткову оцінку, чи в політичному, чи в особистому житті. Таку людину шанують, перед нею відкриваються можливості влади. Довіритися означає мати довіру й до себе. Довірена особа повинна насамперед мати віру у власні сили. Проте в цієї віри є й негативний аспект. Я вірю,

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка,
повну версію книги.